

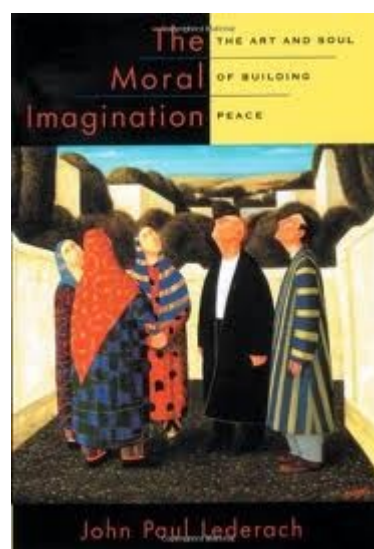
บทวิจารณ์หนังสือ Moral Imagination (จินตนาการทางศีลธรรม)

จากหนังสือ John Paul Lederach. *The Moral Imagination : The Art and Soul of Building Peace*. (NY : Oxford University Press, 2006)

ชาญชัย ชัยสุขโกศล¹

1. ตั้งโจทย์

หนังสือเรื่องนี้ สะดุดใจผมตั้งแต่ชื่อเรื่องแล้ว เพราะนำเรื่อง จินตนาการและศิลปะมาไว้ในพื้นที่การพิจารณาเรื่องการสร้างสันติภาพ ซึ่งดูจะเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยเข้ากัน และมีคนพูดถึงความเชื่อมโยงของทั้งสองเรื่องนี้น้อยมาก วิธีคิดที่โดดเด่นอยู่ในแวดวงการทำงานสร้างสันติภาพปัจจุบัน กล่าวได้ว่า มี 2 ฐานคิดใหญ่ๆ คือ ฐานคิดที่เน้นเทคนิคและทักษะเกี่ยวกับการเจรจาและไกล่เกลี่ย กับ ฐานคิดที่พยายามวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง หาปัจจัยและตัวแปรนานาประการ ที่เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรง ทั้งสองสายล้วนมีจุดแข็งและจุดอ่อนในตัวเอง ฐานคิดแรกเข้มแข็งในแง่การรับมือกับสถานการณ์เฉพาะหน้าได้ดี ฐานคิดที่สองเด่นในแง่เน้นปัจจัยพื้นฐานที่อยู่ลึกกว่าปรากฏการณ์เฉพาะหน้า ซึ่งจะยังคงแสดงผลต่อไปในระยะยาว หากไม่ได้รับการแก้ไข ส่วนจุดอ่อนของแต่ละฐานคิด อยู่ที่จุดแข็งของอีกฐานคิดหนึ่งนั่นเอง ฐานคิดแรกสุ่มเสี่ยงต่อการละเลยปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้ความขัดแย้งและความรุนแรงดำรงอยู่ จนกลายเป็นการ "ฮั้ว" หรือ "เกี้ยเขี้ย" กันเอง เห็นได้จากตัวอย่างของเกมการเมืองทั่วโลก สำหรับฐานคิดที่สองนั้น จุดอ่อนอยู่ที่หลายครั้งไม่สามารถรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นตรงหน้าได้อย่างทะมัดทะแมง (ซึ่งก็เข้าใจได้ เพราะไม่ได้เน้นสถานการณ์เฉพาะหน้า)

อย่างไรก็ตาม ฐานคิดทั้งสองนี้ดูจะเหมือนกันอยู่ตรงที่เน้นการวิเคราะห์ตามหลักตรรกะเหตุผลและใช้วิธีคิดแบบเส้นตรงเป็นสำคัญ กล่าวคือ หาทางให้ทั้งสองฝ่ายสามารถตกลงยอมความกันได้ และหาปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรง แล้วจัดมันออกไป แต่เมื่อเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งและความ

¹ นำเสนอใน "สันติสงฆ์" ครั้งที่ 1 ณ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล วันที่ 8 ตุลาคม 2553 ("สันติสงฆ์" ถูกตั้งขึ้นในฐานะเป็นวงคุยแลกเปลี่ยนความคิดแบบไม่เป็นทางการของคนทำงานในสำนักงานศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี)

รุนแรงที่ยืดเยื้อ ทั้งสองฐานคิดนี้ ดูจะพิสูจน์แล้วว่า ไม่สามารถหาทางออกจากวงจรความรุนแรงได้ ดังที่เขา วิจารณ์การเน้นศูนย์กลางสำคัญของการแก้ไขความรุนแรงไปที่ "สนธิสัญญาสันติภาพ" (บทที่ 5) ว่า ดู ประหนึ่งว่าความขัดแย้งรุนแรงที่เกิดมาอย่างยาวนานหลายสิบปี (เช่น 50 ปีในโคลัมเบีย, 25 ปีใน ไอร์แลนด์เหนือ เป็นต้น) และสะสมหมักหมมปัญหาต่างๆไว้มากมาย จะอันตรธานหายไปหมดหลังจากมีสนธิ สัญญาสันติภาพ

Lederach เองทำงานด้านการสร้างสันติภาพมา 25 ปี ลักษณะงานด้านการไกล่เกลี่ยเจรจาพาให้เขาได้ เข้าไปข้องเกี่ยวกับความพยายามแก้ไขกรณีความรุนแรงยืดเยื้อสำคัญของโลก เช่นไอร์แลนด์เหนือ ไชมาเลีย โคลัมเบีย แคว้นบาสก์ ประเทศสเปน ฯลฯ ขณะเดียวกัน เขาก็ติดตามงานจำพวกวิเคราะห์ปัจจัย ความรุนแรงอยู่มากมาย แต่เขาเห็นว่าทำงานมานานแล้ว ดูปัญหายังคงวนเวียนอยู่ที่เดิม ไม่ได้เกิดอะไรใหม่ ขึ้นมากนัก เขาจึงเสนอการใช้จินตนาการและศิลปะ อันเป็นสิ่งที่เขาละทิ้งไปจากจิตใจตนนับสิบปี (เดิมเขา ชอบเขียนบทกวี) เพื่อเป็นแนวทางใหม่ที่นำลองใช้เมื่อเผชิญกับความรุนแรงยืดเยื้อ

ก่อนหน้านี้ Lederach เคยเสนอสิ่งใหม่ในวงการการทำงานแก้ไขความขัดแย้งมาแล้วครั้งหนึ่ง โดยเขาเสนอว่า บางทีความขัดแย้งอาจไม่สามารถจัดการให้หมดไปได้ ดังที่คนทำงานสายการแก้ไขความขัดแย้ง (conflict resolution) ยึดถือกัน เพราะตราบดีที่มนุษย์ยังคงมีความแตกต่างกัน ก็ย่อมเกิดความขัดแย้งในแง่ต่างๆได้ อยู่เสมอ แต่สิ่งที่เป็นไปได้ คือ การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (conflict transformation) ให้ไปอยู่ในรูปที่ สร้างสรรค์มากขึ้น งานชิ้นนี้จึงนับเป็นการเปลี่ยนอีกครั้งหนึ่งของเขา ที่ก้าวจากวิธีคิดเชิงตรรกะเหตุผล และ การเน้นเทคนิคและทักษะในการเผชิญความขัดแย้ง ไปสู่การใช้จินตนาการและศิลปะ

เพราะต้องการเสนอสิ่งใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิมอย่างแทบจะสิ้นเชิง วิธีนำเสนอในงานเขียนชิ้นนี้นับว่าน่า สนใจยิ่ง Lederach เสนอแนวคิดที่เป็นอุปมาอุปมัยจำนวนมาก ที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับการสร้างสันติภาพ เพื่อขยายขอบเขตจินตนาการของผู้อ่านและคนทำงานด้านสันติภาพไปพร้อมกันด้วย เขาเริ่มจากการ "เล่า เรื่อง" (ซึ่งเป็นศิลปะดั้งเดิมที่สุดแขนงหนึ่ง) เกี่ยวกับวิธีการเผชิญความรุนแรงในสถานการณ์จริงของคนที่อยู่ ในพื้นที่ความรุนแรงเอง 4 กรณี ซึ่งประสบความสำเร็จในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งรุนแรงเรื้อรังไปสู่ สภาวะใหม่ที่สร้างสรรค์ขึ้นได้ ได้แก่ กรณีสงครามระหว่างชนเผ่าในกานา, การสร้างตลาดให้เป็นที่พักลอดภัย ของผู้หญิงในเคนยา, ความพยายามของชาวนาในโคลัมเบีย, และเรื่องของศาสตราจารย์กับหัวหน้ากองโจร ในทาจิกิสถาน

แก่นใหญ่ใจความเริ่มต้นของงานชิ้นนี้ คือ งานสร้างสันติภาพท่ามกลางพื้นที่ที่มีความขัดแย้งรุนแรงเรื้อรัง หลายสิบปีนั้น ไม่สามารถใช้วิธีแบบเส้นตรง หรือวิธีคิดแบบวิศวกรรมทางสังคม (social engineering) ได้ เพราะบริบทสถานการณ์นั้นซับซ้อนมากเกินไปจนกว่าจะใช้เพียงแค่หลักตรรกะตรงไปตรงมาได้ วิธีคิดที่พยายาม

เน้นการทำนายผลได้ คาดการณ์และควบคุมได้ จึงไม่สามารถนำมาใช้กับการค้นคว้าความขัดแย้งรุนแรงเรื้อรังได้ Lederach จึงใช้แนวคิดเรื่องการเขียนบทกวีไฮกุของญี่ปุ่น และวิธีคิดแบบการเฉลียวพบ (serendipity) มาใช้ในบริบทเช่นนี้

2. ไฮกุ

กวีไฮกุใช้ได้ดีมากในการเผชิญความซับซ้อนยุ่งเหยิง เมื่อเผชิญสภาวะดังกล่าว สิ่งที่สำคัญ คือ ความนิ่งในจิตใจของเรา ประโยคหนึ่งในเรื่องนี้ที่ผมชื่นชอบ คือ ในขณะที่นักกิจกรรมและนักเคลื่อนไหวทางสังคมจะกล่าวว่า "อย่าอยู่เฉยๆ ทำอะไรซักอย่างสิ!!" แต่จิตใจแบบไฮกุจะบอกทำนองว่า "อยู่นิ่งๆอย่างนั้นก่อน อย่าเพิ่งทำอะไรจนกว่าจะเห็นสิ่งต่างๆอย่างประจักษ์แจ้ง" ประโยคเช่นนี้คงไม่ได้หมายถึงให้นิ่งเฉยต่อความไม่เป็นธรรมตรงหน้า คำกล่าวนี้ พาเราให้ขยายจินตภาพเชิงเวลาให้ยาวนานขึ้นว่า เมื่อเราต้องอยู่กับสถานการณ์ที่จะยังคงไม่สิ้นสุดไปง่ายๆโดยเร็วพลัน แต่จะอยู่กับเรานานอีก 5-10 ปี เป็นอย่างน้อย ดังนั้น ถ้ารีบร้อนทำอะไรลงไป อาจทำได้เพียงเพิ่มความวุ่นวายเข้าไปในสถานการณ์ เสียแรงเปล่า หรืออาจยิ่งก่อปัญหาใหม่มากขึ้นอีกด้วยซ้ำ

ดังนั้น จึงต้องทำจิตใจให้นิ่ง (แม้จะอยู่ท่ามกลางสถานการณ์วิกฤติ) เพียงพอที่จะเข้าถึง "ขณะแห่งไฮกุ" (Haiku Moment) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เราสามารถเห็นแจ้งถึงภาพรวมทั้งหมดได้ "การเห็นแจ้ง" นี้มากกว่า "การเข้าใจ" อยู่มากนัก เพราะไม่ได้อาศัยคำพูดและภาษา และเป็นภาพหรือญาณทัศนะอันแจ่มชัดที่เกิดขึ้นในจิตใจของเราเอง ดังที่ Lederach อ้างคำพูดของอาจารย์ไฮกุไว้ว่า "อย่าหยุด (คิด) เพื่อหาคำพูด แต่ต้องเห็นภาพทั้งหมด"

3. serendipity และนักเฝ้ามองใยแมงมุม

ส่วนการเฉลียวพบ (serendipity) Lederach เสนอว่า แม้ฐานคิดทั้งสองดังกล่าวข้างต้น (คือ เทคนิค/ทักษะและการวิเคราะห์ปัจจัยเชิงโครงสร้าง) จะสำคัญสำหรับงานสร้างสันติภาพ แต่ในการเผชิญความรุนแรงเรื้อรังนั้น เราไม่สามารถมีแผนที่หรือทำตามแผนการณ์ที่คาดไว้ได้เสมอไป เราจำเป็นต้องลงไปอยู่ในสถานการณ์หรือเรียนรู้จากคนที่อยู่ในสถานการณ์จริง ซึ่งจะมีเหตุปัจจัยนานาประการที่มีศักยภาพก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างมากมาย ปัญหาอยู่ที่เราจะเห็นสิ่งเหล่านี้หรือไม่ การจะเห็นสิ่งเหล่านี้ได้ ไม่ได้ใช้ความฉลาดหลักแหลม แต่ต้องอาศัย "การเฉลียวพบ" ซึ่งไม่มีใครสามารถบอกใครได้ว่าเป็นอย่างไร แต่จะสามารถสัมผัสได้ในสถานการณ์จริง

อุปมาอย่างหนึ่งที่ Lederach ใช้อธิบายถึงการเฉลียวพบ คือ การทำงานของนักเฝ้ามองใยแมงมุม (web-

watcher) โดยปกติแล้ว นักเฝ้ามองเฝ้าแมงมุมทำงานโดยการออกไปในป่า โดยมีถุงเท้าเล็กๆใส่แปงข้าวโพดติดไปด้วย เนื่องจากเฝ้าแมงมุมไม่สามารถมองเห็นได้ง่ายๆ และไม่ได้มีขนาดใหญ่โตอะไร คนเหล่านี้จึงต้องค่อยๆก้าวเท้าไปอย่างเชื่องช้าชนิดที่ใช้เวลานานนับชั่วโมง เพียงเพื่อก้าวไปในระยะราวๆ 300 หรือ 500 เมตรเท่านั้น ประสาทสัมผัสทุกด้านตื่นตัว ในขณะที่ตาก็พยายามมองหาเฝ้าแมงมุมไป ปากก็ทำเสียงเลียนแบบแมงมุมเพื่อล่อให้แมงมุมออกมา ส่วนผิวหนังต้องมีความเฉียบไวต่อการสัมผัสถึงเฝ้าแมงมุมที่อาจไปแตะเข้าเมื่อไหร่ก็ได้ เพราะหากไม่ระวัง เขาจะทำลายเฝ้าแมงมุนั้นไปโดยไม่ตั้งใจ ซึ่งตรงจุดนี้ Lederach อธิบายว่า เพราะนักเฝ้ามองเฝ้าแมงมุมระลึกอยู่เสมอว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ใหญ่กว่า และเป็นไปได้เสมอที่การกระทำของเขาจะมีผลต่อสิ่งนั้น เมื่อพบเฝ้าแมงมุมแล้ว เขาก็จะโรยแปงข้าวโพดลงไป เพื่อให้เฝ้าแมงมุมได้มากขึ้น การสร้างสันติภาพก็เช่นเดียวกัน เราจำเป็นต้องอาศัยประสาทสัมผัสทุกชนิด เพื่อก่อให้เกิดการเห็นแจ้งในสภาวะทั้งหมดในพื้นที่ความรุนแรงเรื้อรัง

4. เฝ้าแมงมุม : พื้นที่ความสัมพันธ์

Lederach เสนอว่าการสร้างสันติภาพมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ ความสัมพันธ์, การใฝ่รู้อย่าง ย้อนแย้ง, ความคิดสร้างสรรค์ และความเสียง ในที่นี้ จะกล่าวถึงองค์ประกอบทั้งสี่ด้วยน้ำหนักที่ไม่เท่ากัน ตามแต่ความประทับใจของข้าพเจ้าเป็นสำคัญ

องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการสร้างสันติภาพ (และฐานคิดแบบการแก้ไขความขัดแย้ง (conflict resolution) มักมองข้าม) คือ ความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อน และไปไกลเกินกว่าการแยกขั้วแบ่งข้าง ในหนังสือเรื่อง Building Peace (1996) Lederach เองเคยเสนอกรอบโครงสร้างสันติภาพ (ซึ่งผม เห็นว่าอยู่บนฐานคิดแบบเส้นตรง) เป็นรูปปริมาตร ที่ตัวละครสำคัญในการสร้างสันติภาพ มี 3 ประเภท คือ กลุ่มคนระดับนำ, กลุ่มคนระดับรากหญ้า และกลุ่มคนที่อยู่ระดับกลาง เขาเคยเสนอว่ากลุ่มตรงกลางนั้นจะเป็นกุญแจสำคัญที่สุด แต่ในงานชิ้นนี้ เขาเห็นว่ากรอบโครงสร้างแบบนั้นเป็นเรื่อง "น่าเบื่อ" เขาเสนอ "แนวทางแบบข้ายเฝ้า" (web-approach) ซึ่งได้ความคิดมาจากการทำงานของแมงมุม

เขาเสนอว่าโดยปกติแล้ว แมงมุมจะมีญาติคนละ (ไม่ใช่เพียงแค่ "รัฐ") เป็นอย่างดีเกี่ยวกับพื้นที่ที่มันจะสร้างใยขึ้นมา ดูจเดียวกับคนทำงานสร้างสันติภาพจะต้องมีญาติคนละเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ความรุนแรงด้วยเช่นกัน แมงมุมจะเริ่มจากการวิ่งไปตามจุดต่างๆเพื่อสร้างเส้นใยโครงหลักที่เป็นรูปดาว อันเป็นการ "สร้างจุดเชื่อมโยงอย่างมียุทธศาสตร์" ดูจเดียวกับการทำงานสร้างสันติภาพจะต้องรู้ว่าสร้างสายสัมพันธ์เชิงยุทธศาสตร์กับใครในพื้นที่นั้นๆบ้าง ที่สามารถมีอิทธิพลต่อคนอื่นๆและสถานการณ์ในพื้นที่ จากนั้น แมงมุมก็จะวิ่งวนไปรอบๆจุดศูนย์กลางของโครงใยรูปดาว วงแล้ววงเล่า เพื่อเชื่อมเส้นใยหลักๆเหล่านี้ยึดโยงกันและกัน เส้นใยที่เชื่อมโยงเส้นที่เป็นใยหลักกว่า จะค่อยๆถูกผลิตขึ้นเรื่อยๆอย่างสลับเนื่องและไม่ลดละ จนกระทั่งเกิดเป็นผืนใย

แมงมุมที่มีศูนย์กลางยึดโยงทั้งผืนไว้ด้วยกัน ในขณะที่เดียวกัน แต่ละจุดของผืนใยก็ยึดโยงกันเอง และเป็นอิสระจากศูนย์กลางของใยแมงมุมเช่นกัน ดังนั้น หากจุดใดจุดหนึ่งของผืนใยขาดไป ก็จะไม่กระทบกับจุดอื่นๆ

ภาพลักษณ์ของใยแมงมุมนี้ นับเป็นการทำงานที่หนักหนาสาหัสมาก สำหรับคนทำงานสร้างสันติภาพ โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ภายนอกพื้นที่ แต่ดูจะเบาบางหากแมงมุมตัวนั้นเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่หรือชุมชนนั้นๆเอง แต่ที่แมงมุมและผืนใยของมันบอกเราอย่างชัดเจน คือ การเผชิญความขัดแย้งรุนแรงเรื้อรังและการสร้างสันติภาพ ต้องเป็นทั้งการฟื้นฟูและการสร้างความสัมพันธ์ขึ้นใหม่ระหว่างคนกลุ่มต่างๆที่อยู่ในพื้นที่หรือชุมชน และต้องเป็นการทำงานร่วมกันของคนจำนวนมากทั้งที่เป็นคนนอกและคนในพื้นที่

5. เวที

สิ่งสำคัญ คือ ต้องใช้จิตใจแบบไฮกุสร้างความประจักษ์แจ้งถึงสถานการณ์ภาพรวมทั้งหมด อาศัยการเฉลียวพบและวิธีการทำงานของนักเฝ้ามองใยแมงมุม เพื่อค้นให้พบว่า "ใคร" สามารถเป็นจุดเชื่อมโยงเชิงยุทธศาสตร์หลักๆและระดับรองๆลงไป จนสามารถยึดโยงสายสัมพันธ์ในชุมชนกลับขึ้นมาใหม่ได้อย่างยืดหยุ่นและทนทาน Lederach เสนอว่าแมงมุมน่าจะเปรียบเสมือน "เวทีที่มีการปรับตัวอย่างชาญฉลาด" (smart flexible platform) ที่จัดตั้งขึ้นจากคนกลุ่มเล็กๆที่มีญาณทัศนะแบบไฮกูดังกล่าว แล้วสร้างเวทีเพื่อให้คนที่แตกต่างกันได้มาพบปะพูดคุยทำงานร่วมกันอย่างสืบเนื่อง โดยที่ประเด็นที่ได้จากเวทีสำคัญน้อยกว่าสายสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

ประเด็นเรื่อง "เวที" (platform) นี้เป็นอีกจุดๆที่ Lederach ก้าวข้ามไปกว่าฐานวิชาการเจรจาและไกล่เกลี่ยที่เขาเคยอยู่ เขาเสนอว่าผู้ดำเนินการเจรจาไกล่เกลี่ยจะต้องไม่ใช่เพียงคนไม่กี่คน มาพูดคุยกันถึงสถานการณ์เฉพาะหน้า เกี่ยวกับผลประโยชน์และเรื่องราวไม่กี่เรื่อง แต่เราต้องสร้าง "สิ่งแวดล้อมที่เอื้อให้เกิดพฤติกรรม การไกล่เกลี่ย" ขึ้นในพื้นที่ ที่ซึ่งทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุย และทุกเรื่องราวที่สำคัญในพื้นที่นั้นๆสามารถถูกพูดถึงและได้รับการฟัง ทั้งนี้เพราะเป้าหมายของเขา ไม่ใช่การแก้ไขข้อพิพาทให้ลุล่วงไปเท่านั้น แต่ต้องการฟื้นฟูสายสัมพันธ์ภายในชุมชนที่ขาดสะบั้นลงไปเพราะความรุนแรงเรื้อรัง ให้กลับคืนขึ้นมาใหม่ และผู้คนสามารถใช้ชีวิตร่วมกันต่อไปได้

6. จินตนาการทางศีลธรรม : ศัตรูและกาลเวลา

เรื่องการสร้างเวทีที่ปรับตัวอย่างชาญฉลาด เพื่อฟื้นฟูสายสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆในพื้นที่นี้ นำไปสู่ประเด็นสำคัญยิ่งอันเป็นหัวใจและชื่อของงานชิ้นนี้ คือ "จินตนาการทางศีลธรรม" สำหรับผู้เขียนแล้ว "ศีลธรรม" ในที่

นี้ หมายถึง ความรู้สึกที่เราสัมพันธ์กับสิ่งใดบ้างในโลกใบนี้ (ทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต) และความสัมพันธ์นั้นควรเป็นอย่างไร "จินตนาการทางศีลธรรม" จึงเป็นเรื่องของการมีจินตนาการ (กว้างใหญ่หรือคับแคบ) ว่ามีใครและสิ่งใดบ้างอยู่ใน "โลก" ของเรา? เราต้องอยู่ร่วมกับใครและอะไรบ้าง เพื่อให้ชีวิตของเราดำรงอยู่สืบเนื่องไปได้? Lederach พาผู้อ่านให้ขยายขอบเขตจินตนาการทางศีลธรรมไปใน 2 มิติเป็นอย่างน้อย

มิติที่หนึ่ง ซึ่งสำคัญมาก และคนที่อยู่สภาวะความขัดแย้งมักมองไม่เห็น คือ จินตนาการทางศีลธรรมที่มีทั้ง "เรา" และ "ศัตรู" ของเราอยู่ร่วมใน "โลก" ใบเดียวกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นจินตนาการซึ่งพาเราไปสู่การตระหนักว่า เราไม่อาจลบ "ศัตรู" ของเราออกไปจาก "โลก" ของเราได้ เราจำเป็นต้องอยู่ร่วมกันและร่วมมือกันกับ "ศัตรู" หรืออย่างน้อย "ผู้ที่เราไม่เห็นด้วย" หรือ "ผู้ที่เราเห็นต่าง/เห็นแย้งจากเรา" เพื่อให้สามารถฟื้นฟูหรือสร้างสายสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ได้

มิติที่สอง Lederach พาผู้อ่านให้จินตนาการข้ามกาลเวลาว่าเราสัมพันธ์กับใครอีกบ้าง โดยใช้อุปมา 2 ชนิด คือ "ปัจจุบัน 200 ปี" และสิ่งที่ผมขอเรียกว่า "ปัจจุบัน 14 ชั่วโมง" Lederach กล่าวถึง "ปัจจุบัน 200 ปี" เมื่อก้าวถึงตัวเขาสัมัยเป็นเด็กอายุ 6 ขวบกับคุณทวดอายุ 100 ปี และเมื่อเขาอายุ 100 ปี (ถ้าเขาอยู่ถึง) กับเหลนโหล่นของเขาที่อายุไม่กี่ขวบ เพื่อแสดงให้เห็นว่าในช่วงชีวิตเขา เขาได้สัมพันธ์กับผู้คนที่มีชีวิตอยู่รวมกันแล้วยาวนานถึง 200 ปีเลยทีเดียว ส่วน "ปัจจุบัน 14 ชั่วโมง" นั้น Lederach เล่าถึงคำกล่าวของผู้อาวุโสชาวพื้นเมืองคนหนึ่งที่พักขึ้นขณะอยู่ในวงตัดสินใจครั้งสำคัญถึงการตอบรับต่อนโยบายของคนขาว ว่า "การตัดสินใจของเราในครั้งนี้ เป็นผลมาจากบรรพชนก่อนหน้าเรา 7 ชั่วโมง และจะมีผลส่งต่อไปถึงลูกหลานของเราอีก 7 ชั่วโมง" อุปมาทั้งสองอย่างนี้ แสดงให้เราเห็นถึงการกระทำของเราในปัจจุบันว่า ไม่ได้ตัดขาดจากอดีตหรืออนาคต แต่เชื่อมโยงกับคนที่เรามองไม่เห็นที่อยู่ข้ามกาลเวลาไปด้วย ทำให้เรามองเห็นถึงความกระจัดกระจายของเรา (และงานสร้างสรรค์สภาพของเรา) ว่าอยู่ที่ใดใน "ปัจจุบัน" แบบกว้างไกลนี้

นอกจากนี้ Lederach ยังหยิบยืมความคิดแบบแอฟริกันเรื่อง "อดีตที่วางอยู่ตรงหน้าเรา" ซึ่งเชื่อว่าเรากำลังเดินทางไปสู่อดีต ที่ซึ่งบรรพชนของเราคอยอยู่ ในขณะที่อนาคตเป็นเรื่องที่อยู่ข้างหลังและไม่สามารถมองเห็นได้ วิธีคิดนี้สร้างจินตนาการเชิงกาลเวลาของเราไม่ ว่าเวลาไม่ได้เดินทางเป็นเส้นตรงจากอดีต มาสู่ปัจจุบัน และไปสู่อนาคต และทั้งสามอย่างนี้ไม่ได้ตัดขาดจากกัน อดีตยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน หากไม่จัดความสัมพันธ์กับอดีตให้ดี ย่อมส่งผลถึงปัจจุบันของเราด้วยเช่นกัน วิธีคิดแบบนี้ คล้ายกันกับนักคิดหลายคนในแวดวงการศึกษาสร้างสันติภาพ โดยเฉพาะที่สนใจเรื่องซึ่งผมขอเรียกว่า "ประวัติศาสตร์บาดแผล" และแวดวงงานศึกษาเกี่ยวกับ reconciliation เช่น Hannah Arendt เป็นต้น

7. ยีสต์และกาลักน้ำ

ในแง่การขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงนั้น Lederach ยังคงมีจิตใจแบบวิศวกรรมสังคมเล็กน้อย (ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องผิดแต่อย่างใด เพราะมีความจำเป็นในบางครั้งเช่นกัน) เขาเสนออุปมา 2 อย่าง คือ ยีสต์และกาลักน้ำ เขาเสนอว่า การรณรงค์ขับเคลื่อนความเปลี่ยนแปลงโดยมีเป้าหมายเชิงปริมาณให้เกิด "มวลชนพลิกผัน" (critical mass) นั้นเป็นเรื่องยากและท้อเกินไป การค้นหาปัจจัยเชิงคุณภาพ คือ "ยีสต์พลิกผัน" (critical yeast) น่าจะเป็นไปได้มากกว่า เพราะยีสต์เหล่านี้จะเป็นตัวการสำคัญที่ไปทำปฏิกริยากับแป้งธรรมดา (เปรียบเสมือน "มวลชนพลิกผัน") เพื่อทำให้ขนมปังฟูขึ้นมาได้ (เปรียบเสมือนสร้างความเปลี่ยนแปลงได้) แต่จะทำให้ยีสต์สามารถทำให้ขนมปังฟูได้ ก็อาศัยอีกหลากหลายปัจจัย เช่น การเก็บรักษายีสต์ไว้ในอุณหภูมิที่เหมาะสม ค่อยๆ เทยีสต์ลงไปในขณะที่ผสมแป้ง โดยที่ต้องไม่เทเข้าหรือเร็วเกินไปด้วย เพราะยีสต์จะตายหากผสมในสัดส่วนที่ไม่เหมาะสม จากนั้น ต้องค่อยๆ นวดแป้งที่ผสมแล้วอย่างดี เป็นต้น

ส่วนอุปมาเรื่องกาลักน้ำนั้น Lederach เสนอว่า ในการที่จะทำให้ น้ำเคลื่อนจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งได้นั้น เบื้องแรกจะต้องดึงดูน้ำเข้ามาในสายยางจำนวนหนึ่งในปริมาณที่มากพอที่จะเอาชนะแรงโน้มถ่วงโลกได้ และหากทำได้ แรงโน้มถ่วงโลกก็จะกลายเป็นปัจจัยเสริมให้น้ำที่เหลือไหลจากที่เดิมไปสู่ที่ใหม่ที่เราต้องการได้ สำหรับผมแล้ว ปัญหาที่ต้องขบต่อไปสำหรับอุปมาทั้งสอง คือ เราจะรู้ได้อย่างไรว่าใครคือ "ยีสต์พลิกผัน" ตัวจริง? น้ำส่วนแรกที่จะถูกดูดออกมาตามสายยางคือใคร และ "แรงโน้มถ่วงโลก" เปรียบเสมือนอะไร ในกระบวนการสร้างสันติภาพ?

ในบทวิจารณ์นี้จะขอข้ามเรื่องการใช้ศิลปะในการสร้างสันติภาพไป เพราะไม่สามารถสรุปความ (ซึ่งเป็นการลดทอนอย่างหนึ่ง) เนื่องจาก Lederach เล่าเรื่องกรณีจริงว่าศิลปะแขนงต่างๆ เช่น การละคร การร้องเพลง การเต้นรำ บทกวี เป็นต้น สามารถสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้นำของขั้วขัดแย้งและผู้คนทั่วไปเกิดฉุกละหุกใจให้ปรับเปลี่ยนแนวทางของตนเอง ไปสู่การสร้างสันติภาพได้

8. ความเสี่ยง

ประเด็นสุดท้ายที่ผมเห็นว่าสำคัญยิ่งที่งานชิ้นนี้น่าเสนอ คือ เรื่องความเสี่ยง ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สี่ของการสร้างสันติภาพ และ Lederach ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญและเกี่ยวข้องกับคนทำงานด้านสันติภาพเองด้วย (รวมทั้งคนที่พูดถึงการสร้างสันติภาพ อย่างตัวเองด้วย) เขาเสนอว่าคนทำงานด้านสันติภาพ (ทั้งที่อยู่นอกและในพื้นที่) ต้องไม่ใช่เพียงอยู่บนหอคอยงาช้างหรืออยู่ในพื้นที่ปลอดภัย เพราะพื้นที่ที่เกิดความรุนแรงอย่างยาวนานหลายสิบปีนั้น สันติภาพกลายเป็นความเร้นลับที่ไม่อาจคาดการณ์และควบคุมได้ ดังนั้น การจะเข้าถึงสันติภาพได้ จึงต้องยอมเสี่ยงเข้าไปในดินแดนที่เราไม่รู้จักรู้ ไม่มีแผนที่ ไม่อาจควบคุมอะไรได้ตั้งใจ สิ่ง

